

УДК 94: 329. 15 | (477. 82) «1990 / 1991»

**Василь Чура
(Львів)****ОБЛАСНИЙ КОМІТЕТ КПУ РІВНЕНСЬКОЇ
ОБЛАСТІ ТА СПРОБИ ПІДПИСАННЯ НОВОЇ
СОЮЗНОЇ УГОДИ У 1990 – 1991 рр.**

Розгортання національно-демократичного, а відтак антикомуністичного руху в СРСР наприкінці 80-х рр. минулого століття поставило під сумнів доцільність існування країни як такої. Пролонгування загальносоюзної угоди розцінювалося Рівненським обкомом КПУ як засіб власного політичного виживання.

Ключові слова: компартапарат, національно-демократичний рух, союзна угода, протистояння.

Спроби компартійного керівництва СРСР у другій половині 1980-х рр. реформувати соціально-економічне та політичне осереддя країни, а відтак зберегти панівне становище в державі, спричинилися до зворотного ефекту. Політика «перебудови» та гласності поклікала до життя численні «неформальні» спілки, котрі під дією національно-демократичного руху переростають у антикомуністичні та формують опозицію діючій владі. На зламі 80-х – 90-х рр. XX ст. антисоюзне протистояння досягає апогею і починає загрожувати державній єдності Радянського Союзу.

Ключовим засобом утримання країни від розпаду московський компартапарат вбачав перепідписання, а фактично пролонгування союзної угоди 1922 р. Для проведення рекламної кампанії, скерованої на формування суспільної думки щодо життєвої необхідності поновлення угоди, керівництво КППС широко використовувало компартійні структури на місцях та підвладні йому державні інституції.

З огляду на те, що антикомуністичне протистояння особливо гостро розгорнулося в західних областях УРСР, де національні пріоритети були здавна стійкими, компартійна система доклала особливо багато зусиль для створення в очах громадськості образу нової угоди як єдиної панацеї від соціально-економічної скрути, що охопила мешканців регіону.

Проблема ставлення рівненського компартапарату до новостворюваної союзної угоди 1991 р. не знайшла відображення на сторінках вітчизняних наукових видань. Проте для розуміння генези відновлення державної самостійності України вона має ключове значення, позаяк спричинилася до нього не в останню чергу. Тому метою цієї наукової розвідки є спроба з'ясувати сприйняття комуністами Рівненщини намагань союзного центру зберегти СРСР від розпаду, а себе – від втрати монополії на політичну владу.

Флагманом національно-демократичного руху була Галичина. На це вказують стрімке розгортан-

ня демократизаційних вимог галичан, гострота антикомуністичного протистояння, масовий та швидкий розпад компартійних лав і як наслідок – департизація суспільно-виробничої сфери краю.

Розвиток антикомуністичного руху в Рівненській області носив дещо інший характер і був схожий із його розгортанням на Волині. Засади місцевої партноменклатури були досить міцними. На відміну від Львівського, Тернопільського, Івано-Франківського обкомів, місцеві партійні керівники не так швидко випускали політичну ініціативу із рук та зберігали за собою значний вплив на перебіг подій. Монолітна релігійна ситуація у вигляді панування Руської православної церкви створювала надійну основу для збереження сталих компартійних позицій. За десятиліття безроздільного панування компартапаратів вдалося пригнітити почуття національного самоусвідомлення рівненчан та в певній мірі вкоренити химерні комуністичні пріоритети. На думку автора, визначальним підґрунтям сказаного були аграрна спрямованість регіону, консерватизм сільського населення, відносно мала кількість промислових центрів, навчальних та культурних закладів, що спричинило деяку звуженість національно свідомої еліти краю і, як наслідок, порівняно повільне відродження державницьких прагнень мешканців області.

Враховуючи перелічені чинники, рівненські керівники КПУ могли розраховувати на електоральну підтримку масованої акції союзного компартапарату, скерованої на позитивне сприйняття мешканцями області останньої імперської ініціативи Москви. На початку 1990 р. стурбованість партійної еліти викликали відцентрові політичні сили, які діяли в країні та області. На зборах партійного активу 27 січня вказаного року з вуст першого секретаря обкому П. Прищепи лунало занепокоєння щодо політичної ситуації у містах та селах регіону. «В Ровно та ряді районів, – говорив він, – активізували діяльність сили, скеровані на компрометацію КППС і Радянської влади. Їх мітинги насичені антирадянськими, націоналістичними закличками та навіть погрозами»¹. Компартійний керівник Березнівського р-ну В.Михайлюков зазначав, що «сьогодні в нашій країні практично не діють Конституція Союзу РСР та закони, які покликані захищати Радянську державу та радянську людину»².

У прийнятому на зборах зверненні до комуністів області говорилося: «З гнівом та обуренням засуджуємо розмови про вихід України із складу СРСР і образливі нападки на партію та уряд»³. Цю позицію підтримали Н.Майданович – секретар парткому ВО «Ровенський завод тракторних агрегатів», Н.Галюк – голова колгоспу імені Паризької комуни Острозького р-ну, М.Олексейчик – парторг колгоспу «Іскра» Рокитнянського р-ну, В.Єпик – голова колгоспу «Світанок» Костопільського р-ну та ряд інших партійних і господарських керівників Рівненщини⁴.

Схожу реакцію компартапарату щодо посилення державницьких прагнень рівненчан демонстрували усі компартійні форуми, що скликалися упродовж зазначеного року. Сотні виступів на трибунах обласних, міських, районних зібрань комуністів ілюстрували полярність політичних прагнень КПУ і національно свідомого населення області. Антинародну суть компартійної організації області можна виразити словами першого секретаря Здолбунівського РКП І. Конончука, які пролунали на XXIII обласній партконференції 1 червня 1990 р. Він говорив: «Доля Радянського Союзу невіддільна від Комуністичної партії»⁵.

Ставлення членів КППС до відновлення державної самостійності України у повній мірі проявилось в 1991 р., коли компартійне керівництво в Москві ініціювало перепідписання союзної угоди і відповідно, проведення всесоюзного референдуму. Бюро Рівненського обкому на засіданні 26 лютого 1991 р., розглянувши питання «Про роботу парторганізації щодо підготовки і проведення референдуму СРСР з питання збереження Союзу СРСР», постановило: «1. В зв'язку із тим, що відбувається перетворення СРСР в конгломерат держав, давати рішучу відсіч наклепницьким нападкам на Радянську державу. 2. Міським і районним комітетам партії широко розгорнути агітаційно-пропагандистську роботу щодо роз'яснення об'єктивності існування Союзу РСР, яке відповідає життєвим інтересам народу України. 3. Всіма засобами політичного та ідейного впливу демонструвати величезне значення дружби народів СРСР. 4. Активно використовувати наочну агітацію, регулярно проводити зустрічі партійних, радянських, господарських керівників з населенням та трудовими колективами. 5. Шукати союзників серед релігійних організацій, здійснювати диференційований підхід в роботі із різними соціальними групами населення. 6. Комуністам, працюючим в правоохоронних органах, рішуче протидіяти будь-яким проявам перешкоджання участі в референдумі. 7. Міськкомам і райкомам взаємодіяти з істинно демократичними організаціями, виступаючими за збереження Союзу РСР, стати ініціатором їх об'єднання, виступити єдиним блоком на референдумі. 8. Парткомам добиватися активної участі комуністів у виборчих комісіях референдуму. 9. Редакціям газет, обласному телебаченню і радіо цілеспрямовано формувати суспільну думку на користь збереження СРСР, протистояти сепаратизмові, спробам сіяти ворожнечу між народами, всебічно обґрунтовувати історичну закономірність існування СРСР. 10. Створити штаб щодо координації дій партійних органів на період підготовки і проведення референдуму»⁶.

Серед 16 організаційно-політичних заходів, розроблених консультантом загального відділу Рівненського обкому КПУ О.Ковтуном, на особ-

ливу увагу заслуговує розділ, в якому йшлося про необхідність співпраці із колишніми непримиреними супротивниками. Вищезгаданий перелік націлював Раду у справах релігії при Кабміні УРСР Рівненської обл. провести консультації з представниками всіх релігійних об'єднань на предмет отримання підтримки під час проведення референдуму⁷.

Незважаючи на стрімке розгортання національно-демократичного руху та утворення патріотично спрямованої Демократичної платформи в КППС, офіційний компартійний вектор завжди залишався ортодоксальним. Він був спрямований на перепідписання союзної угоди, а відтак збереження СРСР як геополітичного об'єкта, нехтуючи, таким чином, національними прагненнями мешканців регіону.

27 лютого зазначеного року на засіданні бюро обкому першим питанням розглядалася таємна постанова «Про роботу партійних організацій у зв'язку із підготовкою і проведенням референдуму СРСР з питання про збереження Союзу РСР». В ній йшлося про те, що партійні комітети не можуть стояти осторонь участі в політичному акті, «результати якого будуть мати вирішальне значення для партії, країни і світової співдружності». Загострювалася увага на тому, що підготовка до референдуму проходить в умовах різкого загострення сепаратистської, націоналістичної, антирадянської, антисоціалістичної боротьби. «Цілком ймовірно, що невдача референдуму буде мати найважчі наслідки для народів країни, загострить міжнаціональні конфлікти, приведе до економічної катастрофи», – говорилося у документі. Інформативними є розділи, в котрих йшлося про необхідність створення суспільної думки щодо існування СРСР як об'єктивної необхідності для народу України. Однак найбільш показовими були пункти, де умотивовувалося право компартструктур здійснювати нагляд за перебігом голосування, а головне – за підрахунком його результатів.⁸

Протокол засідання обкому партії від 11 березня зазначеного року повідомляв, що його відділами підготовано та розіслано в первинні парторганізації, міськкоми та райкоми понад 30 інформаційно-довідкових та аналітичних матеріалів щодо концепції нової союзної угоди, нерозривності історичних і економічних зв'язків між УРСР та РСФСР. «Проте, – говорилося в документі, – підготовка до референдуму висвітлювала невідповідність суспільної думки вимогам часу. Партійні комітети не в стані протистояти наклепницьким нападкам на країну та переконливо аргументувати доцільність її існування». Відтак обком ініціював у найближчі 2-3 місяці проведення масових політичних акцій, скерованих на формування у громадськості позитивної думки щодо подальших політичних перспектив країни. З цією метою планувалося використати святкування 121-ї річниці від дня наро-

дження В.Леніна, відзначення торжеств з нагоди 1 Травня, Дня Перемоги тощо. Під час проведення зазначених заходів компартійні керівники зобов'язувалися роз'яснювати суть міжнаціональної політики КПРС, розвінчувати соціально-класову природу антикомуністичного руху, протистояти акціям опозиційних сил⁹. До складу лекторської групи потрапило 43 особи, серед яких: 3 доктори наук та 25 кандидатів із Інституту водного господарства, начальник обласного управління юстиції, заступник голови обласного суду, уповноважений щодо справ релігії, старший помічник обласного прокурора¹⁰.

Результати загальносоюзного референдуму, котрий відбувся 17 березня 1991 р., обласна парт-організація розцінила як власне досягнення, оскільки на запитання «Чи вважаєте ви необхідним збереження Союзу Радянських Соціалістичних Республік як оновленої федерації рівноправних суверенних республік, в якій повною мірою гарантуються права і свободи будь-якої національності?» 70,5% опитуваних відповіли «так». Очевидно, компартійні керівники не осмислили результатів одночасного республіканського опитування: «Чи згодні ви з тим, що Україна має бути в складі Союзу радянських суверенних держав на засадах Декларації про державний суверенітет України?», де стверджувальну відповідь дало 82,6% респондентів. Адже вони віддзеркалили прагнення українців до відновлення самостійності України у складі конфедерації незалежних держав.

Незважаючи на це, рівненський компартапарат поспішив святкувати перемогу. Про це свідчить один із останніх спільних пленумів обкому та міськкому КПУ від 25 травня того ж року. Очільник міських комуністів В.Опришко аргументував успіх тим, що більшість рівненчан висловилися за збереження СРСР. Він говорив: «У свідомості людей поступово відбувається перелом, тому що за збереження Союзу агітувала тільки компартія»¹¹.

Стає очевидним, що помилкове враження парткерівника ґрунтувалося на нерозумінні електоральної думки: більшість населення області не бачила суттєвої різниці у змісті запропонованих запитань, позаяк розуміла їх як утвердження вже проголошеної Декларації про державний суверенітет України.

Відтак, 30 липня 1991 р. секретар обкому І. Кончук підписує робочий план щодо виконання постанови секретаріату ЦК КПУ «Про організацію роботи на підтримку підписання Українською РСР Договору Союзу суверенних держав». Його 6 пунктів зобов'язували членів КПРС ґрунтовно вивчити статті першого секретаря ЦК КПУ С.Гуренка, створити агітаційні групи щодо роз'яснення суті проекту угоди, внести дане питання на розгляд Верховної Ради, засобом масової інформації створити суспільну думку, скеровану на підтримку підписання союзної угоди¹².

Однак найбільш показовим є лист рівненських комуністів до президента СРСР М. Горбачова, котрий демонстрував їх справжні наміри, засвідчивши те, що кінцевою метою боротьби КПУ за збереження СРСР є відновлення його діяльності у первородному стані. У зазначеному посланні компартійні керівники області закликали союзного лідера держави та партії застосувати усі президентські повноваження, вставши «на захист нашої соціалістичної держави – Союзу Радянських Соціалістичних Республік!»¹³.

Як показало подальше розгортання подій, наприкінці червня 1991 р. Верховна Рада під тиском антикомуністичного руху призупинила новоогарьовський процес, відклавши його обговорення до вересня. Мимоволі політичне стремління українського народу підштовхнув антиконституційний заколот, очолюваний ДКНС. Він переконливо продемонстрував злочинну суть КПРС та КПУ, поставивши їх поза законом.

Таким чином, компартапарат Рівненської області усвідомлював політичну вагу всесоюзного референдуму 1991 р. Його ключовим призначенням була пролонгація союзної угоди, а бажаним наслідком – збереження Радянського Союзу. Саме в його межах КПРС могла утримувати монополію на коліс у зурповану політичну владу.

Як засвідчують документи, переобтяжена комуністичними догмами, обласна компартійна система прагнула оновлення країни лише на папері. Справжні її намагання мали на меті продовжити функціонування СРСР на його попередніх політико-економічних засадах.

Незважаючи на прагнення патріотично налаштованих жителів області до відновлення державної самостійності України, обласна компартійна організація залишалася єдиною силою, що перешкоджала громадськості утвердити власні державницькі пріоритети. Це дає підстави розглядати організацію комуністів як антинаціональне об'єднання, політичні цілі якого у вирішальний момент розійшлися із бажаннями основної частини населення області.

¹ Державний архів Рівненської області у м. Рівне (далі – ДАРО). – Ф. 400 (Ровенский областной комитет Компартии Украины). – Оп. 140. – Спр. 31. – Арк. 1.

² ДАРО. Ф. 400. – Оп. 140. – Спр. 31. – Арк. 29.

³ ДАРО. Ф. 400. – Оп. 140. – Спр. 31. – Арк. 73.

⁴ ДАРО. Ф. 400. – Оп. 140. – Спр. 31. – Арк. 31 – 48.

⁵ ДАРО. Ф. 400. – Оп. 140. – Спр. 1. – Арк. 61.

⁶ ДАРО. Ф. 400. – Оп. 141. – Спр. 5. – Арк. 12 – 14.

⁷ ДАРО. Ф. 400. – Оп. 141. – Спр. 5. – Арк. 26 – 29.

⁸ ДАРО. Ф. 400. – Оп. 141. – Спр. 5. – Арк. 12 – 15.

⁹ ДАРО. Ф. 400. – Оп. 141. – Спр. 11. – Арк. 28 – 31.

¹⁰ ДАРО. Ф. 400. – Оп. 141. – Спр. 11. – Арк. 32 – 34.

¹¹ ДАРО. Ф. 400. – Оп. 141. – Спр. 3. – Арк. 10.

¹² ДАРО. Ф. 400. – Оп. 141. – Спр. 14. – Арк. 31 – 32.

¹³ ДАРО. Ф. 400. – Оп. 141. – Спр. 14. – Арк. 95.

Васи́лий Чура
(Львов)

**Областной комитет КПУ Ровенской области
и попытки подписания нового союзного
соглашения в 1990 – 1991 гг.**

Развертывание национально-демократическое, а потом и антикоммунистического движения в СССР в конце 80-х гг. прошлого века поставило под сомнение целесообразность существования такой страны. Пролонгация общесоюзного соглашения расценивалась Ровенским обкомом КПУ как средство собственного политического выживания.

Ключевые слова: компартапарат, национально-демократическое движение, союзное соглашение, противостояние.

Vasyl Chura
(L'viv)

**The Rivne Regional Communist Party Committee
and the Attempts of Signing the Union Agreement
in 1990 – 1991**

The expansion of the national and democratic, then anticommunist movement in the USSR at the end of the 1980ths questioned the rationality of the existing of the country as such. The prolongation of the general union agreement was regarded as a means of personal surviving of the regional communist party stuff.

Key words: communist party stuff, national and democratic movement, union agreement, opposition.

УДК: 94 (477.85)«19»

А.Ю. Дмитрук
(Тернопіль)

**ПРОБЛЕМА ЧОРНОМОРСЬКОГО ФЛОТУ
У РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИХ ВІДНОСИНАХ
У 1991–1997 рр.**

У статті автор поставив за мету проаналізувати проблему Чорноморського флоту у російсько-українських відносинах у 1991–1997 рр. та охарактеризувати основні шляхи її вирішення.

Автор стверджує, що головною метою, яку переслідувала Росія у розв'язанні проблеми ЧФ, – зберегти за собою флот і всю систему його базування в Криму для того, щоб здійснювати військово-політичне забезпечення реалізації своїх територіальних претензій на Крим, а також реалізувати свої військово-політичні і військово-стратегічні інтереси, пов'язані із захистом південних регіонів Росії і здійснення впливу у балканському і середземноморському регіонах. У зв'язку з цим закономірно, що головна мета України полягала в тому, щоб: 1) мати власні військово-морські сили, здатні забезпечити захист морських комунікацій та південних кордонів держави; 2) нейтралізувати дії Росії щодо реалізації її територіальних претензій на місто Севастополь та Крим загалом.

лізації її територіальних претензій на місто Севастополь та Крим загалом.

Ключові слова: Чорноморський флот, Крим, Севастополь, Росія, військово-морські сили, угода.

Однією із проблем, яка заважала (і заважає) налагодженню рівноправних, взаємовигідних відносин між Україною і Росією на початку 90-х років ХХ ст., була проблема Криму, Севастополя та Чорноморського флоту. Якщо зупинитися на останній проблемі, то найбільш гостро постало питання про розподіл інфраструктури Чорноморського флоту.

Називаним вище питанням регулярно, впродовж усього періоду з 1992 р. присвячували свої статті дослідники, прагнучи, проаналізувавши ситуацію, спробувати знайти правильне їх вирішення¹. У цьому контексті особливо варто виділити наукове дослідження «Крим – не тільки зона відпочинку»², в якій автори, а серед них і доктор юридичних наук, професор В.Буткевич, з огляду на територіальні претензії Росії на Кримський півострів, Севастополь та ЧФ, розглядають ці проблеми в міжнародному та правовому аспекті і на архівному матеріалі доводять безпідставність територіальних претензій до України. Правові питання висвітлювалися і у статті М.Копиленко та О.Копиленко³.

Значна увага досліджуваній проблемі приділялася на різноманітних конференціях та круглих столах⁴, на яких обговорювалися різні аспекти вирішення питання розподілу ЧФ та політики України і Росії у Чорноморському регіоні.

На початку 90-х рр. минулого століття внаслідок боротьби України і Росії за ЧФ останній став у суспільній свідомості значної частини українського народу символом утвердження незалежності України.

Головною метою, яку переслідувала Росія у розв'язанні проблеми ЧФ, було: зберегти за собою флот і всю систему його базування в Криму для того, щоб здійснювати військово-політичне забезпечення реалізації своїх територіальних претензій на Крим, а також реалізувати свої військово-політичні і військово-стратегічні інтереси, пов'язані із захистом південних регіонів Росії і здійснення впливу у балканському і середземноморському регіонах. У зв'язку з цим закономірно, що головна мета України полягала в тому, щоб: 1) мати власні військово-морські сили, здатні забезпечити захист морських комунікацій та південних кордонів держави; 2) нейтралізувати дії Росії щодо реалізації її територіальних претензій на місто Севастополь та Крим загалом.

У процесі розвитку конфлікту навколо ЧФ у залежності від можливостей і ресурсів обох сторін змінювалися позиції Росії та України, критерії та варіанти домовленостей. Більше того, питання ЧФ стало своєрідним індикатором загального стану українсько-російських взаємин та сили позицій